

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ВИМІРИ НОВІТНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Валентина Саєнко, Тетяна Щербина

ПСИХОЛОГІЗМ У РОМАНІ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА “ЧОРНИЙ ВОРОН”

У статті йдеться про психологічну майстерність письма, прикметну для роману “Чорний Ворон”.

Ключові слова: психологічний аналіз, портрет, поведінкові моделі, характеротворення.

The article is about the psychological mastery of writing that is typical for the novel “The Black Raven” by Vasyl Shklar.

Key words: psychological analysis, portrait, patterns of behaviour, character-creation.

Роман “Чорний Ворон” на фоні сучасної української літератури чи не найбільш рецептивно востребований. Бо шквал відгуків, рецензій і спеціальних статей, йому присвячених, — прикмета його активного сприйняття не тільки читачами, але й істориками, культурологами й філологами, що заглиблюються у зміст і форму, досліджуючи їх різномірні аспекти, починаючи від особливостей трактування національної ідеї, політичних акцентів (своєрідного способу примирення Сходу і Заходу України) до історії написання і жанрової специфіки, що позначилося на якості переплавлення правди життєвої у правду художню. Відомо, що Василь Шкляр “...до цього спеціалізувався на комерційних текстах, доводячи, що український літпроцес таки здатен продукувати масову літературу...” [2, 186]. Досить сказати, що полеміка навколо роману розгортається з новою пристрасстю й енергійністю. Так, у третьому числі журналу “Сучасність” за 2010 рік уміщено аж дві статті, присвячені “Чорному Ворону”. І відчувається, що це не

остання крапка у критичному дискурсі, що торкається проблематики і поетики роману, всупереч неодноразовим твердженням, що критичний цех нині завмер, непопулярний і непотрібний у нашому меркантильному світі. І хоч роман вийшов у 2009, але спричинив чималий резонанс серед читаючої спільноти, — своєрідний шквал відгуків — як позитивних, так і негативних. Викликав він і палкі дискусії серед читачів на численних інтернет-форумах і серед публіцистів: Серед закидів, адресованих романові, помітне місце посідає ідея, висловлена дослідницею сучасної літератури Роксаною Харчук, про надто публіцистичний характер твору, в якому немає яскраво виписаних персонажів. Цей недолік авторка рецензії у “ЛітАкценті” пояснює таким чином: “У романі хронічно бракує психології, тут не тільки відсутній психологічний аналіз, навіть опису немає. “Чорний Ворон” — роман пропагандистський, масовий, який, звичайно, не передбачає не тільки психологічної ускладненості характерів, а навіть у героїв душі” [8, 1]. Аналогічно звучить коментар на сайті “України молоді”: “Не варто обманювати себе і читачів, тягнучи “Залищенця” (перша назва твору. — В. С., Т. Щ.) до психологічної прози. Психологізму тут менше, ніж у детективах Агати Крісті. Утім психологізм тут і непотрібен. Тут усе побудовано на непохитній вірі: “коли дуже хочеш, то можна”. Саме на такому стрижні тримається увесь Пауло Коельо” [8, 1]. На думку ряду критиків, “Чорний Ворон” — це зразок масової, попсової літератури, в якому психологізмом навіть і не пахне.

Гостро критикуючи роман за поверховість і нерозробленість характерів героїв, критики усе ж зчитали лише поверхню тексту. І саме по лінії психологічності/непсихологічності проходить дискусійна струна, яка розрізняє погляди дослідників на цей твір. Цілком протилежною по відношенню до раніше наведених думок про роман як твір у стилі Пауло Коельо є думка Богдана Пастуха зі Львова, надрукована у “Літературній Україні” під назвою “Назад у гетто?”, в якій спростовується теза про вузькі місця роману, серед яких перевага публіцистичності над психологізмом. Так, Богдан Пастух підкреслив, що психологізм для ретельного виписування характерів негативних персонажів не є обов’язковим. Ось як звучить його думка: “Щодо тези про відсутність психологічного аналізу, то тут теж є нюанси. Образи москалів — негативні. І я мав величезну насолоду від такої “трафаретності образів”. Що поганого в тому, що ворога змальовано на контрасті з образом

“свого”? Хіба ми знайдемо в повісті Гоголя “Тарас Бульба” поляка, який би нам імпонував? Свідомо ілюструю цей момент прозовим твором, а не поемою Шевченка “Гайдамаки”, бо п.Роксана фахово зауважує, що “існує відмінність між родами” [4,5]. Доказом психологічності роману автор полемічної статті Богдан Пастух вважає специфічне розв’язування у романі психоемоційних вузлів: “Щодо психологізму “Чорного Ворона”, то розв’язування психоемоційних вузлів зменшило би навантаження на фабулу твору: психологічний та історичний романи — жанри, відмінні один від одного. Хочете психологізму — читайте Ульяновка, Пашковського, Процюка... Слушним могло би бути зауваження про психологічну невмотивованість дій певного персонажа, але не про брак психологізму. До речі, зверну увагу на образ Птіцина — він, як на мене, психологічно переконливий, а не тільки “дрібний, кривоногий та мордатий”. Погодьтеся, є в нього й інші якості. Чомусь рецензент їх оминає” [5,1].

Більше того, помічено, що це психологізм особливого гатунку, який названо донцовським: “Роман “Чорний Ворон” відповідає дискурсові донцовського волюнтаризму. Тим, хто сповідує ліберальну ідеологію, цей твір ідеологічно “чужий”. Доречно навести висловлення Дмитра Донцова, яке роз’яснює психологічну атрофованість певних персонажів: “Є на тім обличчі (обличчі москаля. — В. С., Т. Щ.) щось невиразне, неозначене, невирішене. Ніколи не знаєте, що він за хвилину зробить: вас в руку поцілує чи горло перегризе. Тому що сам ще того не знає, приглядається: коли ви вівця — кинеться на вас, коли вовк — хвіст під себе”. Роман варто читати саме під цим кутом зору, а не шукати в ньому те, чого там немає” [5,1].

Отже, аргументи про і contra психологічності як ознаки поетики “Чорного Ворона” тим більше спонукають до наукового дискурсу на цю актуальну тему, що і становить предмет даної розвідки. Актуальність дослідження зумовлена не тільки дискусійністю постановки теми, але й заглибленням у текст роману “Чорний Ворон” за допомогою розробленої рядом учених методики психологічного аналізу, явленої у працях професорів Денисюка І. О. та Фашенка В. В.

Використовуючи теоретичні праці про вияв психологізму у художньому творі, є потреба дослідити специфіку цієї грані поетики у сучасному творі, здійснивши спробу перейти від критико-описового дискурсу до науково-аналітичного рівня.

Спеціально не зосереджуючись на теорії питання, нагадаємо все ж таке визначення: “Психологізм — універсальна, родова якість художньої творчості. Його предметом є відображення внутрішньої єдності психічних процесів, станів, властивостей і дій, настроїв і поведінки людини, а також соціальних груп і класів. Це та властивість справжнього мистецтва, в якій істина постає як процес. Завдяки психологізму з’являється глибинна багатогранність художніх образів, переконливість реальних колізій, мотивів поведінки дійових осіб і правдивість діалектики людської душі. З цією властивістю пов’язані ідейно-художні пошуки й осягнення закономірностей розвитку життя, достоїнства того чи іншого творчого методу й стилю.

Психологізм також визначається, як художня система форм (типів) і засобів зображення та вираження людської психіки в літературі” [6,57].

Роман “Чорний Ворон” — специфічний, бо в ньому наявне оригінальне поєднання художнього і документального начал. Автор підтверджує художній вимисел документами з архівів СБУ, що допомагають розкрити історію повстання українського народу проти більшовицької влади — історію, що довго замовчувалася (з відомих причин!) і, на жаль, не була осмислена у художніх творах. Історія опору має конкретну географічну прив’язку — Холодний Яр на Черкащині, — що носить характер циклічного повтору, якщо згадати Шевченкові “Гайдамаки”. Та й загалом волею естетичної долі твори холоднороського циклу, якщо розглядати Шевченкову поему і роман сучасного митця у зіставленні, — вияв яскравої інтертекстуальності і безперервності колообігу ідей, які нуртують у вітчизняній літературі.

Спеціально вивчаючи риси психологічного аналізу у романі Василя Шкляра, слід підкреслити, що на поверхні тексту постають якості екстравертного типу — портрет, видима мова душі, звучаче мовлення, — про які і йтиметься передусім. Говорячи про переваги естравертного типу психологізму в романі “Чорний Ворон”, слід розглянути ряд якостей його на прикладах. Передусім варто зупинитися на естетичній функції портрета. Відомо, що портрет у художній літературі виступає засобом характеротворення, типізації та індивідуалізації персонажа. У праці “Зображення зовнішності осіб”, написаній Олександром Білецьким разом з М. Габель, виділено чотири типи портре-

тів: абстрактний, живописний, паспортний і динамічний. Якому ж портрету віддає перевагу автор “Чорного Ворона”?

Розкриваючи деталі характеру шляхом психологічного аналізу видимої мови душі головних персонажів, увагу слід зосередити на центральному героєві — Чорному Воронові. Ось один із різновидів портрета, поданого у формі чекістської об’єктивки: “Черный Ворон — непримиримо хитрый и упрямый враг. Возраста около тридцати лет. Высокого роста, черная борода, длинные черные волосы до плеч. Глубоко посаженные глаза тоже темные, взгляд тяжелый, медлительный, выражение лица суровое” [7, 11]. Це яскравий приклад портрета паспортних прикмет, який дає уявлення про зовнішність персонажа. Незважаючи на те, що у паспортному портреті зафіксовані об’єктивні дані (зріст, колір очей, волосся та інші деталі зовнішності), він служить і засобом розкриття психології героя. Слід зазначити, що поряд з паспортним наявний і абстрактний портрет: “...непримиримо хитрый и упрямый враг”. Читачеві одразу подається дві риси характеру Чорного Ворона у сприйнятті ворога, що має особливо важливе значення, адже абстрактний портрет з точки зору його оточення матиме інше смислове навантаження. Далі йде короткий, штриховий опис зовнішності — Ворон високого зросту, відповідно і міцної статури, отже, це фізично сильна людина. Погляд його такий, який притягує до себе і водночас відштовхує, вираз обличчя свідчить про чималу силу волі і непримиренність до ворогів. За великим рахунком наведений вище портрет чи не єдиний, бо автор розкриває характер героя за допомогою мотивів і вчинків, а не портретної характеристики лише.

Характер Чорного Ворона — складний і багатогранний і розкрити його можливо лишень аналізуючи його у прив’язці до інших персонажів: Ході, Тіни, Вовкулаки, побратимів, ворогів. Окрім складного, образ Ворона ще й містичний, бо має цілком реального птаха-прототипа, який виступає своєрідним оберегом героя певною мірою його доповненням чи, навіть, утіленням. Усі події, які так чи інакше відбуваються у романі, не минають без коментарів ворона-птаха, а Ворон-людина виступає оповідачем у романі. У заключній сцені Чорний Ворон, тікаючи від червоних, намагається сховатися у темному льосі монастиря: “Він заскочив у льох, знайшов за порогом свічку. Спотикаючись, наосліп пішов униз. Щербаті східці обвалювалися під

ногами. Насподі перечепився об якусь купину, відійшов убік і засвітив свічку... Ворон поліз у отвір. Через два сажні свічка освітила печеру. Він розглянувся, подумав, сам собі кивнув: сюди не полізуть. Та обачність — понад усе. Дві гранати одна за одною покотилися через проїму до льоху...” [7, 378]. Так закінчується романна історія героя. Що далі? Автор залишає фінал відкритим. Ворон залишається сам; лише одна душа в цей момент перебуває з ним, власне, його душа — душа ворона-птаха: “Старий ворон відчув, що серце його зупиняється. Це смерть, спокійно подумав він і навскоси полетів донизу. Вдарившись об землю, ворон перекинувся на бік і єдиним своїм видющим оком востаннє подивився на небо...” [7, 378]. Образ ворона-птаха є рисою магічного реалізму (хоч це вже стосується жанрової специфіки твору). Конкретно функція цієї психологічної зв’язки *Ворон-людина* — *ворон-птах* полягає не стільки у доповненні до образу головного героя, скільки у вираженні ідеї твору. Бо птах скоріше виступає символом невмирущості холодноярського отамана, ніж засобом його характеротворення.

Щоб проаналізувати ланцюжок *Чорний Ворон* — *Ходя*, треба передусім дослідити грані образу Ході. “Худий, невеличкого зросту, ноги колесом, нещастя та й годі” — такою є його перша характеристика у тексті роману. “Але от що цікавого було в тому нещасті: голова спереду поголена, а чуб на потилиці заплетений у косичку, і коли він став навколішки й поклав голову на колоду (готуючись до смерті. — *В. С., Т. Щ.*), то раптом узяв ту косичку й задер на тім’я. Це мене розсмішило. Він що — боявся, щоб таку “красу” не від’єдали від голови? Чи прибрав кіску з потилиці, щоб не заляпати кров’ю?” [7, 11]. Здавалося би, автор звертає увагу на деталь зовнішності Ході, — косичку, тим часом за нею криється психологічний аналіз ментальних властивостей героя, його національних традицій, які він сповідує, і особливостей поведінкової моделі. Адже у китайців зачіска — культова, недоторканна річ. Далі в тексті роману поглиблюються риси Ході, за допомогою яких складається цілісне враження про нього: “Ходя без особливої муштри напрочуд швидко прижився в нашому загоні. Хлопці підібрали йому низенького, проте швидкого й витривалого коника-степовика монгольської породи, на якому Ходя скидався на якогось Тугай-бея, присланого кримським ханом козакам на підмогу. Він сам собі десь винишпорив коротку шаблю-палаша і махав нею

так спритно й моторно, що та шабелька мерехтіла в його руці, мов млинок... Ходя виявився віртуозом рукопашної сутички... жаль, що про все його не можна було розпитати, бо чого Ходя не вмів, то це тулити до купи слова. Окремо їх вимовляв, завчив наших слів чимало, але скласти в думку не міг. І ще одну ваду мав Ходя. Він був страшенним ненажерою. Йому не вистачало каші, картоплі, сала, кулешу, хліба, всього того, що їли ми, і Ходя постійно щось вишукував у лісі й кидав до рота. Він трошив листя з дерев, особливо з липи й шовковиці, жував коріння, кору, жолуді, їв слимаків, пташині яйця, часто пасся в траві, вишукуючи там дикий квасець і калачиків" [7, 120]. Даний розлогий опис зовнішності й особливостей поведінки насичено передає і внутрішній світ героя. За всіма ознаками цей портрет буцімто відноситься до розряду абстрактних, бо передає світ персонажа через сприйняття Чорного Ворона, що виступає і оповідачем. Але завдяки цьому портрету образ іновіря, що змагається разом з українцями за волю і незалежність, неймовірно теплий, близький читачеві, в якого викликає ширі емоції, зокрема — симпатії, що спонукаються порівнянням невисокого зростом китайця з кримським татариним і степовиком, для якого воля — головне.

Досліджуючи даний дуєт героїв, слід говорити про мотиви і вчинки Ворона. Великої ваги набуває той факт, що Чорний Ворон урятував Ходю від страти: його вразила шляхетність та безстрашність китайця в екзистенційній ситуації — на порозі смерті, і тоді він інстинктивно вирішив зберегти Ході життя: "Тоді мені було годі знати, що настане та чорна година, коли я залишуся в лісі тільки з оцим китайцем, і ми з'їмо з ним першу сиру ворону без соли" [7, 11]. Прикметно те, що Ходя віддав своє життя, рятуючи Ворона, що свідчить про його особливу відданість. Тим часом у рецензії Інни Долженкової озвучена інша оцінка персонажа: "Ходя виконує роль такого собі улюбленого блазня командира, якому дозволяють трохи більше, але з якого, відповідно, більше й питають" [2, 188]. Принципово не погоджуємося з даною позицією. Ходя ніколи не був блазнем командира, а справжнім його побратимом у душі Запорізької Січі. Взаємини у полку Чорного Ворона не були ієрархічно розподілені: тут не було перших і других номерів, тут усі були рівні в боротьбі за одну мету. Отже, ставлення холоднороського ватажка до китайця Ході характеризує його з найкращого боку: як людину шляхетну і порядну.

Чільне місце у системі персонажів посідає холоднороський козак на ймення Вовкулака. "Майже потворне і таке свояче лице, схоже на страхітливую маску — оширене з червоними голими повіками і лисими бровами, які Вовкулака обсмальював біля нічних багать" [7, 55] — це зразок портрета, переданого через сприйняття Ворона. У вічі кидається потворність Вовкулаки, яка ніяким чином не відбиває рис його характеру, а контрастує з внутрішнім світом. Знову ж таки Вовкулаку, як і Чорного Ворона, характеризують його вчинки, а не опис зовнішності. "А знаєш, чого Вовкулака пішов до лісу? ... Начитався Шевченка. Я часто питаю у новачків: чого ти до мене прийшов? І чую: у того москалі хату спалили, того пограбували, у того дівчину згвалтували... У нас завжди так було — поки заброда не залле сала за шкуру, ми нічирк. А цей мені каже: прочитав "Кобзаря" [7, 44]. Ця деталь характеризує Вовкулаку як людину освічену, ще й наділену національним геном.. Про цілковиту відданість ідеї національного самозахисту красномовно свідчить покарання Вовкулакою рідного брата Куземка за те, що той зрадив отамана Гризла (і власне, український народ) заради кохання до жидівки Цілі, "бійця революції". Ця сцена зближує роман Василя Шкляра "Чорний Ворон" з повістю Миколи Гоголя "Тарас Бульба". Вовкулака вбиває свого брата, як Тарас Бульба покарав свого сина — за зраду. Тому він постає як людина, яка завжди іде до кінця і максимально виконує поставлені перед собою завдання, він нешадний до ворогів, навіть якщо ворог рідний брат. Психологічний образ Вовкулаки має містичні відтінки. Так, він обіцяє Чорному Ворону, що в разі смерті обов'язково подасть йому знак (з того світу). І справді, Воронові являється вовк у один із найвідповідальніших моментів.

Неможливо оминати взаємин Досі і Чорного Ворона, які розпочинаються з діалогу очей: "...грайливо примружила ясні оченята, в яких гарцювало два скупаних у смолі чортиська" [7, 19]. Такими зображує автор очі Досі, молодой грушківської козачки, вдаючись до живописного портрета, який передбачає зіставлення зовнішності, а то й поведінки людини зі світом природи. "... Вона під'їхала до Чорного Ворона впритул, і тепер у її очах посміхалося двоє лагідних янголят" [7, 20]. Тут наявний і портрет динамічний — портрет з "плинним виразом", або просто психологічний, у якому внутрішнє життя, а також психологічні і моральні якості відбиваються найбільшою мірою. Залежно від зміни настрою, стану персонажа — відбуваються видимі

переміни у зовнішності: змінюється вираз обличчя, посмішка, блиск очей. На прикладі очей козачки Досі спостерігається зміна її настрою: від грайливо-запального до лагідно-ніжного. Зміна виразу очей (у конкретному епізоді) красномовно свідчить про небайдуже ставлення Досі до Чорного Ворона.

“У бою, казали хлопці, це була сатана, вона рубала з обох рук, ординські голови сипалися як кавуни, і в найгустішій ворожій лаві за нею залишалася кривава просіка. Ворон мало йняв тому віри, бо яка могла бути диявольська сила в тендітному тілі дівчини, хай і гімному та пружному, але все-таки дівочому тілі, ліпленому не для того” [7, 19]. Здавалось би, абстрактний портрет передає переважно емоції і захоплення сторонніх осіб. У такому випадку про психологічний підтекст говорити не випадає. Абстрактний портрет за своєю специфікою має місце в романі “Чорний Ворон” як приступка до розкриття психології персонажа, коли мотивація його вчинків ще невідома і автор робить лише перший крок до розкриття душі героя, даючи можливість читачеві пофантазувати на рахунок особливостей його внутрішнього світу. Розлоге вияснення внутрішнього світу цієї героїні у романі відсутнє, мають місце лише побіжні характеристики, на зразок наведених вище. Суттєвою є деталь про намір Досі податися до Мотринського монастиря. Це не пуста забаганка. Мотивацією вчинку виступає нерозділене кохання молодої грушківської козачки до Ворона. Дося, як відданий Ходя в останньому епізоді роману, допомагає Ворону сховатися в підземному монастирському ході. Ця деталь вкотре підкреслює віддану любов дівчини до Ворона, яка була готова чекати його скільки потрібно, і коли час настав — вона, не думаючи, прийшла йому на допомогу. Врешті й Ворон каже їй на прощання: “Спасибі, сестро... Знай, що ти завжди була мені... любовою” [7, 377]. В цій же сцені Чорний Ворон наказує Досі, щоб вона віддала в гарні руки коня, Мудея, що свідчить про його розуміння причин такого кроку посестри і довіру до неї.

Специфічною деталлю є наявність у романі ще однієї Досі (а точніше — Євдосі) — знахарки, яка виходила Чорного Ворона після важкої хвороби. Сліпа знахарка є ніби віддзеркаленням молодої козачки, але набагато старшої і досвідченішої. Їх об'єднує безмежна відданість і любов до Чорного Ворона. Недарма у тексті роману автор супроводжує обох героїнь одним і тим самим запахом — понтії-

ської азалії, духмяного кадила і дикої орхідеї. Знахарка Євдося становить собою образ мудрої, доброї жінки, яка так ніколи і не стала матір'ю. Хоч Ворон частково допоміг їй відчувати радість материнства (якщо це можна так назвати), коли залишив їй Ярка (сина невловимого отамана Веремія) на деякий час. У ряді сцен за участі Євдосі розкривається така риса характеру Чорного Ворона, як скромність (сцена купання).

Особливої уваги потребує зв'язка *Тіна — Чорний Ворон*. Забігаючи наперед, варто підкреслити, що ця героїня теж урятувала йому життя, і не один раз, а тричі, якщо не більше. “Сірі насмішкваті очі, коротка русава стрижка, а далі — не питай. Туальдеронова блузка з чорною краваткою, легенька ситцева спідниця, а нижче — тримайтеся, панове офіцери! — рожеві філдеперсові панчохи щільно облягали ноження в черевичках на високому підборі. Московським модницям стулити варги й не дихати” [7, 31] — такою вперше постає перед нами Тіна, яка під час першої зустрічі не оминула увагою Чорного Ворона, і в подальшому намагалася бути ближче до нього і, як наслідок, врятувала його життя вперше: “У тій колотнечі з вошивою кацапнею наздогнала біда й Чорновуса (справжнє ім'я Чорного Ворона. — *В. С., Т. Ш.*) — він підхопив тиф... Між сестер-жалібниць, котрі доглядали за ними, якимось дивом опинилася Тіна. Не дивом — сама напросилася, коли почула, що хворим бракує догляду, адже мало хто мав охоту ходити біля тифозних” [7, 36]. Напросилася вона не просто так, а в надії підтримати Ворона. Письменник переконливо умотивовує саможертвний порух поведінки героїні передусім її почуттям, хоч і не тільки цим. Але й діяльним характером, спрямованим на добро. “Тіна тоді не лише виходила його, а й ще раз вирвала з обіймів тієї кістлявої свахи, що любила ходити з ним попідручки. Якось до Умані вдерлися москалі й, певна річ, наскочили на лікарню... прибігла Тіна з сувоєм марлі і... почала обмотувати йому руки — від долонь, аж до ліктів: “Скажеш, що обкидало виразками” [7, 37]. Москалі дивилися на руки, мотивуючи свій огляд дурними переконаннями: якщо руки в мозолях — ти пролетар, якщо ні — буржуй. Ворон лишився живий завдяки Тіні, яка сказала, що в того сибірська язва, і москалів винесло з палати. А молодий козак Петрусь отримав кулю в лоб, через що Ворон довго не міг заспокоїтися: йому було соромно, і він навіть не подякував Тіні за порятунок. Вона не лише не раз рятувала йому життя, а й

допомагала, як могла. Коли почула, що Ворон із своїм загonom перебуває поруч у лісі, вона організувала виставу “Шельменко-денщик”, зібравши тим самим купу москалів, що полегшило Воронові завдання їх винищення. Велику вагу має сцена інтимного характеру, сцена їхньої зустрічі у другому розділі, де, нарешті, їхня тамована досі любов виходить на поверхню. Поведінка Ворона, його пестливі слова, адресовані Тіні, розкривають таку рису характеру, як ніжність, яка до цього не акцентувалася у тексті.

Незважаючи на кохання до Тіни, Ворон робить вибір на користь відданості справі, відкладаючи на певний час своє прагнення особистого щастя. Докладаючи всі зусилля, він переправляє Тіну з малим Ярком за кордон, а сам повертається в ліс, продовжуючи боротися, хоч боротьба вже велася не в рівних умовах. Він мав змогу покинути поле бою, бо вже багато хто піддався на амністію (хоч, врешті, це їх і не врятувало). Він міг перебратися з коханою жінкою за кордон, лишивши ліс і рештки свого загону, але Чорний Ворон не зробив цього. І хоч деякі критики говорять про надмірну міфологізацію і романтизацію героя, його надмірну глоризацію, але як би там не було, а сюжет, жанр, логіка розвитку характеру головного героя і ментальні особливості вольового борця потребували саме такої розв'язки. Василь Шкляр не зраджує ідеї опору, який чинив український народ більшовизму, а тому повертає Ворона в нерівну, проте — боротьбу.

Як бачимо, у даному романі мають місце як екстравертний психологізм, так і інтровертний, а тому домінуючим засобом характеротворення виступають вчинки головних героїв, аналіз внутрішніх стимулів до дії.

Спростовуючи думки надто вибагливих критиків роману “Чорний Ворон”, доходимо висновку, що психологічність — органічна ознака постіки Василя Шкляра — автора сучасного твору, що вийшов за межі примітивного постмодернізму з лайливою лексикою і невибагливою структурою творів.

Список використаних джерел

1. Денисюк І. О. Розвиток малої української прози XIX — поч. XX ст. / Іван Овксентійович Денисюк. — К.: Вища школа, 1981. — 241 с.
2. Долженкова І. Останній романтик / Інна Долженкова // Сучасність. — 2010. — № 3. — С. 186–193.

3. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. — К.: Академія, 2006. — 752 с.
4. Пастух Б. Назад у гетто? / Богдан Пастух // Літературна Україна. — 2010. — Від 25 березня. — С. 1.
5. Пастух Богдан, режим доступу: <http://www.artvertep.ap.ua.print/com/10445/html>.
6. Фашенко Василь. У глибинах людського буття: Літературознавчі студії / Василь Фашенко. — Одеса: Маяк, 2005. — 640 с.
7. Шкляр Василь. Залишенець. Чорний Ворон / Василь Миколайович Шкляр. — Харків: Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2010. — 384 с.
8. Харчук Р. // ЛітАкцент режим доступу: <http://www.artvertep.com/news/1044.html>.